
УДК 81'374

Наталія Гордієнко (м. Київ)

СУЧАСНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ

У статті проаналізовано сучасні праці теоретичної лексикографії, розглянуто погляди науковців на дефініцію терміна “лексикографія”.

Ключові слова: *лексикографія, словник, макроструктура, мікроструктура.*

Сучасна українська лексикографія стрімко розвивається та набуває нових рис. До 90-х рр. ХХ ст. найголовнішими лексикографічними центрами видання словників були: Київ, Львів і Харків. Нині географічні межі значно розширилися, словникову продукцію видають у Дніпропетровську, Донецьку, Дрогобичі, Ірпені, Кіровограді, Сімферополі, Чернівцях, Ужгороді, Умані та інших містах України. Про популярність та актуальність досліджень із сучасної української лексикографії свідчить значна кількість конференцій, круглих столів, координаційних рад, де найчастіше виокремлюють проблеми тлумачної, орфографічної, фразеологічної, діалектної, ономастичної, жаргонної лексикографії.

Вітчизняна лексикографія нині має такі підрозділи, як металексикографія, що вивчає методологічні, дидактичні питання теорії лексикографії, термінографія, фразеографія, комп'ютерна лексикографія, навчальна лексикографія і наймолодша галузь словникарства — наукова лексикографічна критика, яку започатковано у першій половині ХХ ст. Основні завдання лексикографічної критики полягають в оцінці, аналізі словникової продукції, розробленні теоретичних засад укладання словників тощо. Це і є ті лексикографічні питання, що потребують осмислення та розв'язання на сучасному етапі розвитку металексикографії та словникарства (практики укладання словників).

Для сучасної теоретичної лексикографії вагоме значення мають напрацювання вітчизняних дослідників, зорієнтовані на узагальнення

здобутків лексикографії попередніх періодів розвитку. Це, зокрема, праці таких учених, як А.А. Москаленка “Нарис історії української лексикографії” (К., 1961), П.Й. Горецького “Історія української лексикографії” (К., 1963), С.І. Головащука “Перекладні словники і принципи їх укладання” (К., 1976), Л.С. Паламарчука “Українська радянська лексикографія: Питання історії, теорії та практики” (К., 1978), В.В. Німчука “Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською” (К., 1980), О.І. Нечитайло “Синоніми в лексикографії” (К., 1987), В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк “Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів” (К., 1989), О.О. Тараненка “Новий словник української мови: Концепція і принципи укладання словника” (К.; Кам'янець-Подільський, 1996) та ін.

Протягом другої половини ХХ ст. теоретичним питанням вітчизняної лексикографії присвятили свої монографії, критичні огляди, окремі статті такі вчені, як І.А. Ващенко, І.Р. Вихованець, П.Ю. Гриценко, Ю.О. Карпенко, Є.А. Карпіловська, Н.М. Неровня, М.М. Пешак, Л.М. Полюга, Ю.Ф. Прадід, Л.О. Ставицька, Н.В. Хобзей та ін.

Розгляньмо теоретичні праці авторів, у яких репрезентовано розвиток сучасної лексикографії та їхні погляди на термін “лексикографія”.

У сучасній науці розроблення теоретичних проектів з лексикографії та проспектів словників здійснив В.В. Дубічинський. Предметом низки його праць стали основні поняття та принципи укладання словників. В історії лексикографії автор виділяє історію теорії та історію словників. За визначенням автора, “лексикографія — це наука про укладання, вивчення та використання словників” ¹[3: 9]. Крім власне лінгвістичних явищ у лексикографії дослідник дає оцінку лексикографічній науці через призму позалінгвальних чинників: ідеології суспільства, реалізації словникової продукції в комерційній мережі, “злочинним” діям у словникарстві, соціології словникового використання, підготовці фахових лексикографів тощо. На думку В.В. Дубічинського, словник — це не лише продукт, “а і вектор ідеології суспільства. Вибір дефініції, форми, сфери та ін., використання мовних одиниць залежить від ідеологічних та культурних настанов соціуму. У словнику — дзеркалі культури — відображено суспільні відношення в усьому своєму розмаїтті” [3: 19]. Автор виокремлює на макроструктурному рівні загальні вимоги з погляду потреб користувачів. На переконання дослідника, словник повинен містити інформацію про кількість лексичних одиниць, дефініцій, ілюстрацій тощо; кількість і вид інформації, наявної у словнику (тлумачення, етимологія, приклади, схеми тощо); наявність/відсутність енциклопедичної, довідкової інформації. Значну роль має бути відведено зовнішній організації словника (художнє оформлення, обсяг, формат, якість паперу, обкладинка тощо). Законо-

¹ Тут і далі цитати наведено у нашому перекладі — Н.Г.

мірним постає висновок, що конкуренція з-поміж значної кількості словникової продукції сприяє виданню кращих, удосконалених праць.

Крім загальних тенденцій розвитку лексикографії, В.В. Дубічинський [3] акцентує увагу на таких неправомірних процесах, як розповсюдження одного й того самого словника під двома різними назвами; фальсифікація кількості реєстрових одиниць, джерельної бази того чи того словника тощо.

Зазначимо, що соціологія використання словників передбачає орієнтування на антропоцентричний підхід під час укладання праці та зосереджує увагу на відношенні “словник-користувач”. На думку дослідника, для ефективного користування лексикографічним джерелом потрібно вміти обирати відповідний тип словника для адекватного задоволення користувацьких потреб, знати основні складники на макро- й мікроструктурному рівнях, легко знаходити потрібну реєстрову одиницю, адекватно сприймати інформацію про мовну одиницю в словнику [Там само].

Дискусії про розмежування теоретичної (металексикографії) та практичної (словникарства) лексикографії були в полі зору лінгвістів ще минулого століття. Однак це питання та пов'язане з ним визначення дефініції терміна “лексикографія” триває й нині. Зокрема, Н.О. Зубець доводить, що “на сучасному етапі розвитку мовознавства лексикографія стала інтердисциплінарною галуззю, яка перебуває на межі кількох наук, насамперед різних розділів мовознавства, семіотики та інформатики” [4: 7]. Авторка висвітлює актуальні питання та найголовніші поняття сучасного словникарства, аналізує новітні словники, зосереджує увагу на розвиткові лексикографічної роботи у м. Запоріжжі. Дослідниця дотримується класичного погляду на лексикографію, а саме: “лексикографія [...] — це наука (розділ мовознавства), яка займається вивченням способів і методів укладання словників” [Там само]. Н.О. Зубець трактує лексикографію як науку із сукупністю словників певної мови або галузі знань.

У праці О. Кровицької [8] приділено увагу історичній та навчальній лексикографії. Дослідження містить матеріали до словника коментарів, сучасного молодіжного сленгу та рецензії на словники. На думку авторки, “у сучасному дискурсі лексикографія — це розділ мовознавства, що визначає теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників; це також процес збирання слів певної мови, їх упорядкування, опис словникового матеріалу; а також сукупність словників певної мови і наукових праць із цієї галузі” [8: 4].

О.М. Демська [2] розмежовує поняття теоретичної та практичної лексикографії, визначає їхній статус, інформує про основні компоненти словника та інновації у цій галузі. Авторка приділяє увагу розвиткові та статусу теоретичної лексикографії, а також визначенню головних лексикографічних понять. Дослідниця наголошує на повній автономності лексикографії і вважає її “лінгвістичною дисципліною, тобто самостійною галуззю лінгвістики, і не творячи суперечності, —

окремим розділом мовознавства, предметом якого є словник, а об'єктом — мовна одиниця різного рівня, статусу, типу, характеру і, навіть ширше, мова як така, коли йдеться про інтегровану словникову систему, чи інтегрований словник [2: 33–34]. О.М. Демська репрезентує в хронологічній послідовності процеси розмежування понять теорії і практики лексикографії.

Для російської лексикографії також усталеною є думка про доцільність розмежування теоретичної і практичної лексикографії. “Лексикографія вивчає практику й теорію укладання словників, є тим розділом мовознавства, для якого характерна найточніша спрямованість на широкого користувача лінгвістичної інформації” [5: 5]. В.А. Козирєв та В.Д. Черняк поряд із визначенням загального терміна подають дефініції понять теоретичної та практичної лексикографії. Монографія репрезентує розвиток лексикографії на основі аналітичного огляду різних типів словників.

В.В. Морковкін також поділяє лексикографію на теоретичну та практичну. До складу теоретичної лексикографії учений зараховує її історію. Він систематизує основні напрями лексикографічної діяльності і подає в ієрархічній послідовності її компоненти. Отже, теоретична лексикографія є “безпосереднім вираженням теорії лексикографії, яка передбачає своїм завданням визначення змісту і структури цього поняття, до якого належить словникова лексикологія; вчення про типи словників; їх параметри та елементи; основи лексикографічного конструювання; учення про картотеки; учення про планування й організацію словникової роботи. Історія лексикографії вивчає історію словників та вирішення типових лексикографічних проблем” [10: 41].

Поєднуючи теоретичний та практичний аспекти науки, В.В. Морковкін формулює дефініцію терміна “лексикографія, як “галузь філологічної та інженерно-філологічної діяльності, що укладає словники та інші твори словникового типу, та осмислює усі проблеми, що цього стосуються” [Там само]. Також словникарство передбачає укладання словників і праць словникового типу та накопичення і збереження словникових матеріалів.

Розрізняючи теорію і практику в лексикографії, Ю.Д. Апресян називає лексикографію системною, “що трактує лексику мови як досить вдало організовану систему, тобто як велику кількість класів одиниць із визначеними для кожного класу діями чи правилами” [1 II: 435]. На думку автора, до основних понять словникарства належать лексема з її інтегральним лексикографічним уявленням, лексикографічний тип, поняття системосформованого сенсу. Для розуміння системності лексикографії неодмінно мають бути уявлення про семантичну метамову та лексику як класифікаційну та операційну систему. Також дослідник наголошує на важливості відповіді на запитання про будову мови та способи побудови лінгвістичного опису [1 II: 33–34].

Варто зазначити, що розвідки з лексикографії присвячено переважно теоретичному аспектові, тоді як сучасна наука потребує розро-

блення матеріалів, спрямованих на розвиток практичної лексикографії. Це можуть бути інструкції чи рекомендації із укладання того чи того типів словників. На сьогодні заповнити таку лакуну вдалося О.О. Тараненкові [11]. Працю укладено в форматі інструкції для тлумачного словника, в якій виокремлено концепцію та основні принципи лексикографування, що ґрунтуються навколо семантичного, граматичного, стилістичного аспектів української лексики. Видання такого типу теоретико-практичної літератури сприятиме кодифікації вже наявних принципів укладання словникової продукції та розробленню новітніх підходів у практичній лексикографії.

Розроблення комп'ютерних лексикографічних систем ґрунтовно подано в монографії В.А. Широкова [12]. У праці окреслено теорію інтелектуальних мовно-інформаційних систем та комплекс лінгвістичних технологій. Запропоновано нову концепцію та комп'ютерну технологію лексикографічної діяльності. Автор трактує лексикографію, дотримуючись класичних поглядів, що ґрунтуються на системному баченні “теорії й методології лексикографування, власне процесу лексикографування та сукупності лексикографічних праць” [12: 12].

У сучасній лексикографії практикується створення довідника, невеликого за обсягом, що репрезентує аналіз словникової продукції, зокрема словників фразеологізмів, на макро- та мікрорівнях [7]. На основі чітко визначених критеріїв — типологічної характеристики, реєстрового складу, будови словника та словникової статті — подано лаконічну інформацію про фразеографію.

Аналіз словникової продукції, коригування діяльності лексикографів здійснюється також за допомогою написання рецензій. Наприклад, Ю.О. Карпенко на “Орфоепічний словник української мови в 2-х тт”, М.П. Кочерган на “Російсько-український словник” (за ред. В.В. Жайворонка), П.Ю. Гриценко на “Словник буковинських говірок” (за ред. Н.В. Гуйванюк), Є.А. Карпіловська на “Короткий словник жаргонної лексики української мови” (укл. Л.О. Ставицька) та багато ін.

Теоретичні положення та досвід укладання словникових праць висвітлено на сторінках збірника наукових праць “Лексикографічний бюлетень”. У полі зору його авторів — питання історії лексикографії, методики та технології укладання словників різних типів, вивчення українського й зарубіжного словникарства, лексикології, фразеології, структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації та параметризації.

Укладання бібліографічних джерел має свої традиції в лексикографічній науці. Виданий у 70-х рр. ХХ ст. бібліографічний покажчик А.А. Москаленка “Лексика. Лексикологія. Лексикографія. (Бібліографічний покажчик, матеріали на допомогу науковій та навчальній роботі)” містив зібрання окремих праць та рецензій, а також перелік словників за типами опису мовних одиниць. Однак хронологічний проміжок зазначеного покажчика був невеликий. Розширити та деталізувати розпочату роботу вдалося Т.Ю. Кульчицькій [9], яка уклала

реєстр словників та окремих праць з лексикографії від найдавніших до 1998 р. включно. Специфіка цього покажчика полягає в комплексному підході, оскільки реєстр словників класифіковано не лише за типами, а й відповідно до хронологічних меж у кожному типі та всіх лексиконів у загальній хронологічній послідовності. Т.Ю. Кульчицька наводить також іменний та кількісний покажчики, які містять перелік місць видань словників. Поданий докладний аналіз дозволив авторці визначити лексикографію, як “галузь мовознавства, його складову важливу частину, що відбиває не лише історію мови, а й історію народу” [9: 5]. На кінець ХХ – початок ХХІ ст. виходять бібліографічні покажчики окремих типів словників. Це такі, як “Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова” (укл. О.Д. Кочерга, В.М. Кулик, К., 1993), “Джерельна бібліографія до опрацювання термінології словників хемії та хемічної технології” (укл. М.Й. Ганіткевич та ін., К., 1993). Зокрема, у покажчику М.В. Комової [6], подібно до праці Т.Ю. Кульчицької, у хронологічному порядку від 1948 р. до 2002 р. подано реєстр термінологічних словників. Новацією покажчика є наведення інформації у формі таблиць про рік і місце термінографічних праць та перекладних термінологічних словників. Помітно, що створені лексикографічні покажчики не дублюють один одного, а навпаки, кожна наступна праця є ґрунтовним доповненням до попередньої, оскільки в тій чи тій праці легко віднайти не зафіксованого раніше словника. Укладання покажчиків є незаперечною цінністю для лексикографії, оскільки за їх допомогою можемо простежити розвиток практичної лексикографії в цілому і кожного типу словників зокрема.

Підсумовуючи дефініції терміна “лексикографія”, можемо виокремити домінантні критерії у сучасній науці: а) розділ мовознавства, що визначає теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників; б) процес збирання слів певної мови, упорядкування словникового матеріалу; в) сукупність словників певної мови і наукових праць з цієї галузі.

Як бачимо, в українській лінгвістиці створено праці, орієнтовані на висвітлення загальних понять теорії та практики лексикографії, аналіз позалінгвальних чинників словникарства, систематизування укладання словникової продукції. Однак для адекватного відображення історії вітчизняної лексикографічної науки потрібні праці, що сприятимуть стандартизації параметричної системи словників та робіт у жанрі лексикографічної критики.

1. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды: в 2 тт. — 2 изд., испр. и доп. — М.: Школа “Языки рус. культуры”, 1995. — Т. 2. — 767 с.
2. *Демська О. М.* Вступ до лексикографії. — К.: Видавничий дім “Киево-Могилянська академія”, 2010. — 266 с.
3. *Дубичинский В. В.* Теоретическая и практическая лексикография. — Вена-Харьков: Харьковское лексикографическое общество, 1998. — 147 с.

4. *Зубець Н. О.* Українська лексикографія другої половини ХХ століття: навч. посібник. — Запоріжжя: ЗНУ, 2008. — 124 с.
5. *Козырев В. А., Черняк В. Д.* Русская лексикография: [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению 540300]. — М.: Дрофа, 2004. — 285 с.
6. *Колова М. В.* Українська термінографія 1948–2002. : Бібліографічний покажчик. — Л.: Ліга-Прес, 2003. — 110 с.
7. *Краснобаєва-Чорна Ж., Боровик А.* Сучасна українська фразеографія: Довідник. — Донецьк: ДонНУ, 2011. — 93 с.
8. *Кровицька О.* Українська лексикографія: теорія і практика. — Львів, 2005. — 174 с.
9. *Кульчицька Т. Ю.* Українська лексикографія ХІІІ–ХХ ст. : Бібліографічний покажчик. — Львів, 1999. — 359 с.
10. *Морковкин В. В.* Об объеме и содержании понятия “теоретическая лексикография” // Вопросы языкознания. — 1987. — № 6. — С. 33–42.
11. *Тараненко О. О.* Новий словник української мови : Концепція і принципи укладання словника. — К.; Кам'янець-Подільський, 1996. — 172 с.
12. *Широков В. А.* Елементи лексикографії. — К.: Довіра, 2005. — 304 с.

Natalija Gordienko (Kyiv)

MODERN LEXICOGRAPHY AS A LINGUISTIC OBJECT

The article gives the analysis of contemporary works on theoretical lexicography and reviews the approaches of different scientists to the term “lexicography”.

Key words: lexicography, dictionary, macrostructure, microstructure.

Мовна мозаїка

КУБКА І КУБКУ

У спорті **Кубок (Суперкубок)** – це приз (ваза з коштовного матеріалу) і самі змагання, ігри, у яких його виборюють, напр.: *Вони [волейболісти] в'яте... завоювали **Кубок** європейських чемпіонів* (Робітнича газета, 11.03.1975); *Мюнхенська “Баварія”, з якою динамівці Києва проведуть дві зустрічі за **Суперкубок**, є одним з найвідоміших і найсильніших футбольних клубів європейського континенту* (Вечірній Київ, 16.08.1975); *Президента УЄФА турбує, що останнім часом для футболістів престижніше виграти клубну Лігу чемпіонів, ніж **Кубок** світу, який здавна вважався вершиною успіху* (Країна, 08.04.2011); *А Левенець... нагадував тренера футбольної команди, яка програла **суперкубок*** (П. Загребельний).

Тлумачні та орфографічні словники української мови чомусь не розмежовують цих двох значень слів **Кубок, Суперкубок** і в родовому відмінку однини подають для них закінчення **-а**. Воно стало єдиним у спортивному вжитку, напр.: *Якщо для повернення значення **Кубка** світу треба буде пожертвувати Лігою чемпіонів, ми це зробимо* (Країна, 08.04.2011); *Не на користь **Кубка** світу й активна натуралізація гравців та надмірна комерціалізація футболу* (Країна, 08.04.2011). Проте це суперечить правилі чинного “Українського правопису”, згідно з яким іменники, що означають “змагання, ігри”, в згаданому відмінку мають закінченням **-у** (§ 48, п. 2 и).

Отже, слова **Кубок, Суперкубок** зі значенням “приз” у родовому відмінку однини потрібно вживати із закінченням **-а** (*Футболісти не вибороли **Кубка** (Суперкубка)*), а зі значенням “спортивні змагання, ігри” – із закінченням **-у** (*1/8 фіналу **Кубку** світу з футболу*).

Катерина Городенська